

Titelles a l'engròs

Antoni Serés i Aguilar

Compte! En llegir el títol que ningú es pensi que tinc a mercat una parada on venc titelles a tant el quilo. Ni tampoc, que els engreixo en granges fins fer-los gegants. No, no, res de tot això. El que pretenc és donar-vos unes pinzellades sobre titelles i així difondre'ls una mica més.

Si agafem el diccionari i busquem la paraula titella, veurem que la primera definició és: *qualsevol ninot o objecte manipulats que reemplaça l'actor en el joc escènic*. Segons sembla, l'arrel del mot titella prové de Tit, so característic que emet la peça de metall que els ninotaires catalans s'acobraven al paladar anomenat llengüeta. Actualment aquest instrument s'utilitza ben poc ja que la seva tècnica és complicada i sovint dificulta a l'espectador la comprensió del text.

Anteriorment a l'aparició de l'escriptura els titelles ja eren utilitzats per a escenificar realitats quotidianes barrejades amb elements fantàstics i mitològics. Les restes més antigues de titelles que es coneixen provenen d'orient. Fent una mena d'hipòtesi podríem dir que els titelles van originar-se a mig camí entre l'Índia i la Xina, d'allí van difondre's cap a l'illa de Java, posteriorment al Japó, Turquia i més endavant s'introduïren a Europa. A l'igual que els entremesos, els titelles apareixen en els ritus religiosos representant sants i verges articulades anomenades petites maries i d'aquí que possiblement sorgís l'origen del mot marionetes. Ja en el renaixement trobem vinculats els titelles a la *Commedia dell'Arte* italiana nodrint-se de les figures més destacades com el *Pulcinella*. Dit això doncs, no ens ha de sorprendre que continuant amb la definició del diccionari trobem el matís següent a l'hora de comentar el mot Putxineli dient: que el seu abast és concret. *Pulcinella* era el pallasso local de Nàpols per excel·lència que, exitosament, esdevingué titella prenent diversos noms arreu del món com: *Polichinella* (França), *Punch* (Anglaterra), *Petrushka* (Rússia), *Kasperle* (Alemanya), *Kasperek* (països de l'Est)... És des d'aquest període que els espectacles de ninots esdevingueren populars, realitzant-se en places i carrers. Durant el segle XVIII a França l'èxit popular dels titelles es multiplicà ja que la llei només permetia que un actor parlés durant les representacions. La prohibició, però, hàbilment fou esquivada amb la incorporació a escena dels titelles servint-se els comedians d'ells per dir-ne de grosses sense tallar-se ni un pèl. Més endavant a la cort sobresurt el titella de fil per damunt de la resta de figures pel seu posat refinat.

Els grups o tècniques principals de manipulació de titelles són:

El de Guant: En el qual la mà és col·locada dins el vestit del ninot, gairebé com un guant, sostenint el cap amb un dit i amb els altres dos les dues mans del titella dit també de guant francès. A casa nostra existeix una particular modalitat coneguda com el titella tradicional català el qual es diferencia de l'anterior ja que presenta tres forats per introduir els dits centrals de la mà per aguantar el cap. Aquest tret diferencial dóna més sensació d'aparença humana i permet que les testes de fusta siguin més grans. Algunes d'aquestes peces són veritables talles artístiques, fet que ve donat perquè molts dels antics ninotaires de Catalunya eren escultors d'imatgeria religiosa, i seguien el mateix criteri estètic de les imatges d'església.

De fils o marionetes: La seva característica principal és la forma d'accionar-lo des de dalt gràcies a una creu des d'on penja un fil per realitzar els moviments. La creu pot ser de tipus vertical o horitzontal. Les creus verticals s'utilitzen per a personatges humans, mentre que les horitzontals bàsicament per animals.

De tija: És un tipus de titella manipulant des de sota per una vara inferior tenint un braç mòbil accionat des d'una vareta. Dintre d'aquest tipus però trobem diversos grups; els Pupi Armati Sicilians i els titelles de Lieja que són manipulats per una tija que arranca del cap. La mida d'aquests tipus de titelles pot ser igual que els de guant o de dimensions més grans, convertint-se fins i tot en guants. Els Bunraku són un altre gènere d'origen japonès en què els titelles són transportats i accionats per tres manipuladors que van vestits de negre, considerats pel públic com actors invisibles. També a orient trobem els titelles d'ombres xineses, que bellugats per tiges i gràcies a un focus lluminós es projecten en una pantalla.

A Catalunya sembla que els primers orígens de l'afecció popular als titelles va començar a finals del segle XVIII amb la visita de ninotaires francesos i italians. Se sap que l'any 1837, en unes dependències del Liceu, al carrer Montsió de Barcelona, s'hi representaven sessions periòdiques. Durant el segle XIX eren habituals les funcions a moltes poblacions del Principat. La popularitat dels titelles originà una indústria de figures i teatrins ideal per alimentar la imaginació infantil, potenciant així les reunions familiars i satíriques en bars i altres locals. Els primers titellaires famosos a Catalunya foren Isidre Busquets i *Fredericu* de Figueres, el qual fou el mestre del també ninotaire Juli Pi que actuà als Quatre Gats, introduint el gènere entre els intel·lectuals modernistes com: Rusiñol, Morera, Artís, Picasso... que escrivien textos, escenografies i músiques per a titelles.

Els personatges de teatre de titelles clàssics catalans són: Titella o Tit que és un heroi vestit de pagès que es presenta com un personatge

alegre i assenyat, Cristeta que és la protagonista femenina de la funció, Tòfol que sol representar-se com un galant una mica curt, l'Urbà que simbolitza l'autoritat i el Dimoni que és l'enemic número u d'en Tit. A part d'aquests personatges principals, hi ha altres figures que en funció del ninotaire varien.

En el segle XX a Catalunya hi ha hagut diverses famílies que s'han dedicat durant generacions a difondre aquest moviment artístic com els Anglès. A partir de l'any 1934 el titellaire terrassenc Ezequiel Vigués, anomenat *Didó*, acompanyat per Teresa Riera, promocionà els titelles de guant francès, convertint-se en els mestres de les noves generacions. Durant els anys seixanta i amb la fundació de Titelles Claca, Joan Baixas i Teresa Calafell iniciaren la renovació de les tècniques provocant un creatiu aire nou, que catapultat per la col·laboració del pintor Joan Miró en el disseny del muntatge *Mori el Merma*, promocionà internacionalment el grup. Des d'un temps més cap aquí, altres companyies com Garibaldi, Marduix, Titelles Babi, L'Estaquirot teatre, La Fanfarra, Foc Follet, Pa Sucat, Trac Trac... així com els festivals de titelles que ve organitzant l'Institut de Teatre de Barcelona i la creació de centres de titelles com el de Lleida són un clar testimoni de la rica i variada tradició titellaire catalana.

Antoni Serés i Aguilar
Article aparegut originàriament
a la revista *Gegants* núm. 29 (primavera de 1995)